

GENEZA FEUDALISMULUI ÎN EUROPA APUSEANĂ

RADU MANOLESCU

În Europa de apus trecerea la feudalism a avut loc pe două căi — calea trecerii de la orînduirea sclavagistă la orînduirea feudală pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus și cea a trecerii directe de la orînduirea comunei primitive la orînduirea feudală, pe teritoriul de la est de Rin și nord de Dunărea superioară și mijlocie al Germaniei.

La baza procesului trecerii de la sclavagism sau comuna primitivă la feudalism a stat acțiunea legii concordanței relațiilor de producție cu nivelul de dezvoltare a forțelor de producție. Cauza acestui proces constă în apariția și agravarea lipsei de concordanță între nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, în creștere neconținută, și relațiile de producție, sclavagiste într-un caz, ale comunei primitive în celălalt caz, a căror existență ajunsese să frîneze, într-o anumită etapă, progresul economic și social. Esența acestui proces constă în criza relațiilor de producție sclavagiste într-un caz, în destrămarea celor ale comunei primitive în celălalt caz și în înlocuirea lor cu relații feudale.

Geneza feudalismului constă în formarea proprietății funciare feudale — baza feudalismului — și a celor două clase sociale principale ale orînduirii feudale — feudații și țărani dependenti. Formarea proprietății funciare feudale este indisolubil legată de formarea celor două clase sociale principale ale orînduirii feudale, deoarece proprietatea feudală asupra pămîntului poate fi considerată ca formată atunci cînd fie domeniul exploatat cu mîna de lucru sclavagistă se transformă în domeniu exploatat prin munca țăranilor dependenți, fie obștea sătească liberă se transformă în obște de țărani aserviți și deci cînd majoritatea producătorilor direcți de pe domenii o formează țărani dependenti, iar principala sursă a veniturilor clasei dominante o constituie renta feudală, obținută de către proprietarul domeniului de la țărani dependenti.

În fostele provincii ale Imperiului roman de apus relațiile feudale nu s-au format exclusiv ca urmare a descompunerii relațiilor sclavagiste, ci și ca urmare a destrămării rînduieiilor comunei primitive, aduse sau reînsufle-

țite de către popoarele migratoare așezate pe teritoriul său. Geneza feudalismului a avut deci loc aici prin contopirea elementelor sclavagismului în descompunere cu cele ale comunei primitive în destrămare, petrecută în condițiile adâncirii economiei naturale.

La triburile germane, în perioada trecerii lor la societatea cu clase, nivelul dezvoltării forțelor lor de producție era mai înalt decât cel pe care îl atinseseră popoarele europene și asiatice în perioada trecerii de la comuna primitivă la sclavagism. Drept urmare, trecerea triburilor germane la societatea cu clase a avut loc pe calea trecerii de la comuna primitivă nu la sclavagism, ci la feudalism, deoarece cu nivelul de dezvoltare atins de forțele de producție nu mai puteau concorda relații sclavagiste, ci alte relații, feudale. Totodată trebuie să se țină seama și de faptul că perioadei de trecere a triburilor germane la societatea cu clase îi corespundea pe plan istoric mondial etapa declinului și prăbușirii orînduirii sclavagiste și a începutului formării feudalismului, proces istoric care nu mai crea condiții favorabile transformării sclavajului lor patriarhal în orînduire sclavagistă.

Procesul complex de apariție și formare a relațiilor feudale a durat în Europa de apus mai multe secole. În prima perioadă, cuprinsă între secolul al III-lea și sfârșitul secolului al V-lea, a avut loc criza sclavagismului și a rînduiriilor comunei primitive și apariția germenilor relațiilor feudale. În a doua perioadă, cuprinsă între sfârșitul secolului al V-lea și mijlocul secolului al XI-lea, care face obiectul acestui studiu, au avut loc, în condițiile adâncirii economiei naturale, încheierea procesului de descompunere a relațiilor sclavagiste și de destrămare a relațiilor comunei primitive, realizat în primele secole ale acestei perioade, și formarea relațiilor feudale. În ultimele secole ale acestei perioade, de la mijlocul secolului al IX-lea la mijlocul secolului al XI-lea, formarea relațiilor feudale a intrat în faza desăvîrșirii ei, avînd loc cristalizarea feudalismului.

Adîncirea economiei naturale.

În condițiile crizei sclavagismului din ultimele secole de existență ale Imperiului roman de apus, declinul economic al orașelor și autarhia marilor domenii au avut ca urmare slăbirea legăturilor economice dintre oraș și sat, scăderea producției de mărfuri și a circulației monetare și creșterea ponderii economiei naturale. Pustiirea și depopularea multor orașe romane în timpul mării migrații a popoarelor și așezarea în imperiu a unor mari mase de „barbari”, ale căror principale ocupații erau agricultura și creșterea vitelor, au contribuit și mai mult la ruralizarea imperiului.

Adîncirea economiei naturale a continuat în primele secole ale evului mediu. Orașele și-au pierdut aproape complet caracterul de centre meșteșugărești și comerciale, funcționînd numai ca reședințe episcopale și regale sau centre militare. Centrul activității economice îl constituiau domeniul și satul liber. În cadrul unei economii naturale net precumpănitoare, caracterizată prin îmbinarea agriculturii cu meșteșugurile domeniiale sau casnice, domeniul sau satul liber își satisfăceau necesitățile materiale principale prin re-

surse proprii, recurgînd sporadic la schimb în natură sau pe bani. Oglindind economia naturală a domeniului feudal carolingian, „capitularul cu privire la domenii” (*capitulare de villis*), datînd de pe la sfîrșitul secolului al VIII-lea, prevedea, în articolul 63, că „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniile sale, administratorii noștri trebuie să le aibă pe domeeniile noastre”¹.

Reducerea sau chiar încetarea activității meșteșugărești și comerciale a orașelor și autarhia economică a domeniilor și satelor libere au avut ca urmare scăderea considerabilă a schimbului de mărfuri intern. Firavul negoțului intern era limitat la circulația produselor de strictă necesitate: cereale, vin, vite, sare, metale, articole meșteșugărești, redus ca volum și ca valoare, cu caracter local sau, mai rar, interprovincial. Scăderea considerabilă a negoțului intern a stat la baza reducerii corespunzătoare a comerțului extern, a cărui desfășurare a fost, în același timp, împiedicată și de alți factori, ca destrămarea și prăbușirea Imperiului roman de apus, constituirea unor regate „barbare” de sine stătătoare, adesea în conflict, și dominarea Mării Mediterane de către arabi.

Circulația monetară restrînsă oglindește și ea schimbul de mărfuri redus și local și lipsa de metal prețios, îndeosebi de aur.

În societatea ruralizată și trăind în cadrul economiei naturale din secolele VI—X, bogăția esențială o constituiau nu banii, ci pămîntul. Referindu-se la această epocă, Friedrich Engels sublinia că „proprietatea funciară și produsele ei constituiau pe atunci cea mai mare parte a averii”². Izvor de subzistență și de remunerare a muncii productive și a slujbelor, pămîntul, sub forma proprietății funciare feudale, a devenit baza raporturilor sociale dintre oameni, atît dintre proprietarii funciari feudali și țărani dependenti, cît și dintre senior și vasal. Cine avea pămînt mult era bogat și puternic și ajungea să subordoneze pe cei care aveau pămînt puțin, nu și-l puteau păstra sau nu aveau de loc. De aceea, proprietatea funciară feudală reprezintă baza feudalismului.

Încheierea procesului de descompunere a relațiilor sclavagiste.

În epoca mării migrații a popoarelor criza orînduirii sclavagiste din Imperiul roman de apus a intrat în etapa sa finală. Triburile germanice, la care de altfel exista un sclavaj patriarhal, nu au venit cu un program prestabilit și sistematic de înlocuire a orînduirii sclavagiste cu alta nouă, dar au adus, în schimb, în chip obiectiv, o contribuție de seamă la slăbirea și descompunerea relațiilor sclavagiste și la crearea premiselor trecerii la feudalism. Rolul antisclavagist al popoarelor migratoare s-a manifestat cu prilejul alianței dintre masele populare răscolite din imperiu și „barbari” și al loviturilor date de „barbari” marilor proprietari romani, în esență prin

¹ *Capitularia regum francorum*, tom. I, 1883, în *Monumenta Germaniae Historica* (prescurtat M.G.H.). Leges, secția a II-a, p. 89.

² Friedrich Engels, *Perioada francă*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, București, Ed. politică, 1964, p. 516.

exproprierea unei părți din domeniile lor, și statului sclavagist. Relațiile sclavagiste nu au dispărut însă o dată cu prăbușirea orînduirii sclavagiste, ci s-au descompus treptat, în cursul secolelor VI—VIII, pe măsură ce progresul lent al forțelor de producție și al metodelor de muncă ducea la înlocuirea muncii servile, de o productivitate scăzută, cu cea a producătorului aflat într-o stare de dependență mai puțin apăsătoare, menită să-i stimuleze interesul de a lucra. Astfel, răspîndirea sau adoptarea unor utilaje cu randament mai mare, ca moara de apă sau atelajul modern, aplicat nu pe gîtul, ci pe pieptul cailor, au sporit eficiența măcinatului și a transportului pe uscat, contribuind la eliberarea treptată a forței de muncă servile întrebuițată mai înainte de oameni sau animale, rîșnitul manual, instalații de măcinat puse în mișcare de oameni sau animale, purtarea poverilor pe spinarea oamenilor sau animalelor. În consecință, sclavajul în declin s-a păstrat, cu o pondere variabilă, în toate regatele „barbare” din Europa apuseană, izvoarele juridice, constînd din legi inspirate din dreptul roman sau reprezentînd codificări ale dreptului nescris germanic, documentare și narative menționînd frecvent felurite categorii de sclavi.

Accelerarea destrămării rînduieilor comunei primitive.

După statornicirea lor în Imperiul roman de apus, triburile germane au luat în stăpînire însemnate întinderi de pămînt nelocuite sau care aparțineau unor proprietari funciari mici sau îndeosebi mari. Regii, aristocrația sau cetele lor armate au intrat în stăpînirea individuală a unor domenii sau părți de domenii împreună cu colonii și sclavii agricoli respectivi. Marea masă a migratorilor și-a împărțit însă terenurile atribuite „potrivit rînduieilor gentilice”, adică sub forma obștii sătești libere, care a căpătat o largă răspîndire³. Ei „au introdus... pretutindenii organizarea lor germană de marcă, cu posesiunea în comun a pădurilor și pășunilor și cu suveranitatea mărcii și asupra pămînturilor distribuite. Așa au procedat nu numai francii în Franța de nord și anglo-saxonii în Anglia, ci și burgunzii în Franța de est, vizigoții în sudul Franței și în Spania și ostrogoții și longobarzii în Italia”⁴.

Legiuirile vizigote, burgunde, france sau longobarde din secolele V—VII atestă existența obștilor sătești (*marca, fara*) și a practicilor agrare comunitare. Legea ripuarică prevede sancțiuni pentru cel care ar veni „din afara mărcii” (*extra marca*) și ar încălca lotul (*sors*) al vreunui membru al obștii⁵. Edictul din 643 al regelui longobard Rothari specifică dreptul omului liber de a merge oriunde „cu obștea sa” (*cum fara sua*)⁶. Legea burgundă menționează pe „oamenii obștii” (*faramanni*)⁷, iar legea salică pe „vecini” (*vi-*

³ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Ed. politică, 1965, p. 145.

⁴ Idem, *Marca*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, p. 345—346.

⁵ *Lex ribuaria*, 58 b., 78, în M.G.H., *Leges nationum germanicarum*, tom. III, partea a 2-a, 1954, p. 107, 128.

⁶ *Edictus Rothari*, 177, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, 1868, p. 41.

⁷ *Leges burgundionum*, LIV, 2, în M.G.H., *Leges nationum germanicarum*, tom. II, partea I, 1892, p. 89.

cini)⁸. Legea ripuarică atestă folosirea „pădurii obștești (*silva communis*)⁹, iar legea salică menționează că statornicirea unui străin într-un sat poate avea loc numai dacă nici un membru al obștii nu s-ar împotrivi în răstimp de 12 luni de la venirea lui¹⁰.

Ulterior, în cursul secolelor VI—VII, progresul forțelor de producție și statornicirea migratorilor pe teritoriul Imperiului roman de apus, „unde pământul era de veacuri proprietate privată... și unde cuceritorii, puțin numeroși, nu puteau în nici un caz să înlăture complet o formă de posesiune atât de adânc înrădăcinată“¹¹, au dus la destrămarea obștii satești. În această etapă a dezvoltării ei s-au păstrat proprietatea și folosința comună asupra pădurilor, pășunilor, pământului nelucrat și a apelor, dar a avut loc transformarea lotului de pământ al membrilor obștii din posesiune, numită *sors*, ca o amintire a atribuirii ei anterioare prin tragere la sorți, în proprietate, numită *alodium*. Această transformare se oglindește în numeroase prevederi ale legiurilor germanice ale vremii.

În Italia, sub puternica influență a dreptului roman, obștea satească, adusă de ostrogoți în părțile sale nordice, a început să se destrame în anii imediat următori așezării aici a ostrogoților. Astfel, edictul lui Teodoric acorda „barbarilor“ așezați „în gospodării“ și „în cetăți“ „îngăduința testamentului“, adică dreptul de a dispune liber de averea lor¹², implicit deci și de proprietatea funciară. La longobarzi, așezați în număr mai mare de asemenea în Italia nordică, în Lombardia, deși obștea satească sau *fara* s-a păstrat mai multă vreme, totuși ieșirea din devălmășie se constată documentar încă din prima jumătate a secolului al VII-lea. Astfel, edictul regelui Rothari, oglindind transformarea loturilor posedate în cadrul obștii în proprietăți private, prevede dreptul de danie, vindere sau zalogire nestinjenită a pământului sau a altor bunuri ale longobarzilor¹³.

Apariția alodiului în cadrul obștii satești france este de asemenea atestată de izvoarele vremii, legea salică și legea ripuarică având capitole speciale privitoare la alodii (*de alodis, de alodibus*)¹⁴. Legea ripuarică stabilește, de asemenea, procedura potrivit căreia se cumpăra și se lua în stăpînire „un domeniu, o vie sau oricare altă bucată de pământ“¹⁵. Astfel, „din momentul instituirii sale pe teritoriul care înainte fusese roman, alodiul german a devenit ceea ce proprietatea funciară romană, existentă paralel cu el, era încă de mult — marfă“¹⁶.

În afară de obștile satești ale migratorilor, în unele provincii, îndeosebi periferice, din vremea Imperiului roman târziu sau de după prăbușirea sa,

⁸ *Lex salica*, LXXX, 4, Weimar, 1953, p. 82.

⁹ *Lex ribuaria*, 79, p. 128.

¹⁰ *Lex salica*, LXXX, 1—4, p. 80—82.

¹¹ F. Engels, *Marca*, în *op. cit.*, p. 345.

¹² *Edictum Theoderici*, 32, în M.G.H., *Leges*, tom. V, 1875, p. 155.

¹³ *Edictus Rothari*, 173, p. 40.

¹⁴ *Lex salica* LXLIII, 1—6, p. 98; *Lex ribuaria*, 57, 1—4, p. 105.

¹⁵ *Lex ribuaria*, 63, p. 116.

¹⁶ Friedrich Engels, *Perioada francă*, p. 516.

se mai păstraseră și obști sătești localnice, care se aflau într-un stadiu și mai înaintat de destrămare.

Statornicirea migratorilor pe teritoriul imperiului sau fostului Imperiu roman a avut însă loc nu numai în cadrul obștii, ci și în calitate de mici proprietari funciari individuali, similari celor, sensibil mai numeroși, din rîndurile localnicilor.

Satele libere, formate din obști sătești, din mici proprietari sau cu regim de proprietate mixt, devălmaș și individual și locuite fie de populație romanică, fie germanică, se aflau în epoca merovingiană pe întreg cuprinsul Galiei. Spre deosebire de domenii, formate din sate aservite și numite în izvoare *villae*, satele libere sînt de obicei menționate cu numele de *vici*. Cronicarul Grigore de Tours amintea, la sfîrșitul secolului al VI-lea, 70 de *vici* numai în Auvergne și Touraine, iar o cronică a episcopilor de Mans pomenea, referindu-se la o epocă anterioară începutului secolului al VIII-lea, 90 de *vici* în această dioceză¹⁷.

Formarea țărănimii dependente.

Țărănimea dependentă feudal s-a format în Europa apuseană în secolele VI—IX din elemente rezultate din descompunerea relațiilor sclavagiste ale societății romane și

din destrămarea rînduieiilor comunei primitive ale societății germanice.

În ultimele secole de existență ale Imperiului roman, slaba rentabilitate a muncii servile determinase pe marii proprietari funciari să încerce să iasă din impas luînd o serie de măsuri menite să sporească interesul producătorului direct în procesul de producție. Ei înzestrau pe sclavi cu o gospodărie, un lot de pămînt, vite și inventar, urmînd ca acești *servi casati* să le dea o parte din recoltă. De asemenea, tot mai frecvent recurgeau la munca unor arendași juridic liberi, proveniți din țărăni fără pămînt sau cu pămînt puțin, numiți *coloni*, care, pe baza unui contract, luau în arendă de la proprietarul funciar un lot de pămînt și primeau o parte din inventarul agricol și din vite și uneori chiar 1-2 sclavi. În schimb, colonii plăteau o arendă în bani care, în condițiile extinderii economiei naturale, tindea să fie convertită într-o dijmă din recoltă și uneori făceau prestații în muncă de cîteva zile pe an. La expirarea contractului de arendă colonii puteau să părăsească lotul dacă își achitaseră față de proprietar obligațiile stabilite. Tot mai frecvent însă se observă practica transmiterii ereditare a lotului arendat, colonii transformîndu-se în arendași ereditari. În același timp, marii proprietari funciari, avînd nevoie de brațe de muncă și profitînd de datoriile pe care colonii le contractaseră față de ei, au căutat să-i rețină pe coloni pe latifundii. Pentru a satisface nevoia de mînă de lucru a marilor proprietari funciari și totodată pentru a asigura strîngerea impozitelor față de stat, autoritățile au legiferat legarea colonilor de pămîntul pe care-l lucrau, edictul din 332 al împăratului Constantin cel Mare prevăzînd readucerea silită pe domenii a colonilor care le părăsiseră. Toate aceste măsuri menite să sporească interesul în muncă al

¹⁷ R. L a t o u c h e, *Les origines de l'économie occidentale*, Paris, 1956, p. 76, 78.

producătorilor direcți dovedeau că încă din ultimele secole ale existenței Imperiului roman, în cadrul mării proprietăți funciare, mica gospodărie, sub forma posesiunii deținute de *servi casati* sau de coloni, se prezenta ca forma de exploatare cea mai avantajoasă. De aceea, referindu-se la aceste transformări, Friedrich Engels constata că „mica gospodărie agricolă a devenit iarăși singura formă de agricultură rentabilă”¹⁸. Dintre deținătorii acestor mici gospodării, colonii erau aceia care, prin situația lor în raport cu proprietarul funciar, reprezentau, în cadrul orînduirii sclavagiste, germeii relațiilor feudale, ei fiind „predecesorii iobagilor din evul mediu”¹⁹.

În primele secole ale evului mediu, ponderea categoriilor constitutive ale țărănimii dependente feudal a fost variabilă de la țară la țară sau chiar înăuntrul fiecărei țări, în raport cu condițiile lor specifice de dezvoltare. În Spania vizigotă, ponderea cea mai mare în constituirea șerbiei au avut-o sclavii agricoli înzestrați cu un lot de pământ, urmași de coloni și apoi de micii proprietari funciari și membrii aserviți ai obștilor sătești. În Italia și în Galia, în părțile lor centrale și sudice, elementul constitutiv de bază l-au format colonii, urmași de sclavii înzestrați cu lot, iar apoi micii proprietari liberi și membrii aserviți ai obștilor. În schimb, în Italia de nord, în Galia de nord și est și în Britania, unde migratorii s-au așezat mai masiv, elementul constitutiv esențial al șerbiei l-a jucat țărănimea liberă aservită din obști și micii proprietari, urmași de coloni și de sclavii înzestrați cu gospodărie. În cursul secolelor VI—IX, aceste categorii sociale, provenite atît din societatea romană, cît și din cea germană, s-au contopit treptat într-o clasă a țărănimii dependente feudal, cuprinzînd însă în cadrul ei felurite pături, al căror grad de dependență feudală oglindea adesea condiția juridică a antecesorilor — sclavi, liți, coloni, țărani liberi — din care proveniseră.

Sclavii agricoli, cunoscuți în continuare sub numele antice de *servi*, *ancillae*, *mancipia*, dar, mai ales, după lotul de pământ și gospodăria (*mansus servilis*) atribuite, de *servi casati*, *servi massarii*, *servi manentes*, *mansuarii* etc., datorau stăpînului redevențe în recoltă și uneori chiar în bani și prestații în muncă în general grele. Astfel, în 572, Domnolus, episcop de Mans, dăruia mănăstirii Sfîntul Victor domenii „împreună cu sclavii (*mancipiis*) care se știe că lucrează acolo”²⁰. Edictul regelui Rothari autoriza de asemenea să se poată vinde „pămîntul cu sclavi sau fără sclavi” (*terra cum mancipia aut sine mancipia*)²¹. Oglindind situația lor juridică de oameni neliberi și socială inferioară, sclavii agricoli aveau, de exemplu, în legiuirile longobarde, un *wergeld* variînd între 16 și 20 *solidi*²². Sclavii eliberați, cunoscuți și ei, în continuare, sub numele antic de liberi sau germanic de liți sau *lidi*, erau adesea înzestrați cu o gospodărie proprie (*mansus lidilis*) și aveau obligații în natură sau muncă în genere mai reduse decît sclavii posesori de lot.

¹⁸ Friedrich Engels, *Originea familiei...*, în *op. cit.*, p. 144.

¹⁹ *Ibidem*, p. 144.

²⁰ R. Latouche, *op. cit.*, p. 82.

²¹ *Edictus Rothari*, 173, p. 40.

²² *Edictus Rothari*, 132, 134, p. 30—31.

Colonii sînt cunoscuți sub numele generic de *coloni*, *tributarii*, sau specific ca acela de *aldii*, *haldiones*, folosit în izvoarele longobarde. Bertrand, episcop de Mans, referindu-se în testamentul său din anul 616 la domeniul Jublains, arată că el constă din rezervă seniorială și loturi: „cu curte și grajduri și grădină și gospodăriile colonilor (*colonicas*)”²³. Juridic liberi ca persoană (*ingenui*), ei continuau a fi legați, ca și în secolele IV—V, de lotul de pămînt pe care-l dețineau de la proprietar, fiind astfel, de fapt, semiliberi. Potrivit prevederilor edictului lui Teodoric, în caz de fugă ei puteau fi urmăriți și readuși în decurs de 20 de ani pe lotul de unde fugiseră²⁴. Pentru lotul pe care-l dețineau (*colonica, mansus ingenuilis*), ei datorau proprietarului redevențe din recolte și uneori în bani și prestații în muncă, tot mai grele. Deținînd pămîntul numai ca posesori, ei nu aveau voie să-l înstrăineze fără voia stăpînului²⁵, iar fiind dependenți de el, îi datorau „supunere”²⁶. Oglindind situația de oameni semiliberi a colonilor, *wergeldul* lor în legiuirile longobarde este de 60 solidi²⁷.

Țăranii liberi, mici proprietari individuali sau membri ai obștilor sătești, de origine romană sau germanică, reprezentau în secolele VI—VIII o însemnată parte a populației Europei apusene. Obștile sătești, îndeosebi de tip germanic, aveau o însemnată pondere în sistemul relațiilor agrare în Italia de nord, în nordul și estul Galiei, în Britania anglo-saxonă și pe tot teritoriul Germaniei de la est de Rin și nord de Dunărea superioară și mijlocie.

Apariția proprietății alodiale alienabile a avut ca urmare accelerarea destrămării obștii și accentuarea diferențierii între membrii săi, scăderea coeziunii obștii și a solidarității membrilor ei, ceea ce a ușurat procesul de acaparare a pămîntului obștii și de aservire a membrilor ei îndeosebi de către marii proprietari laici sau ecleziastici. Sărăcirea unor membri ai obștii sătești se oglindește în izvoarele vremii. Legea ripuarică prevede, în legătură cu plata *wergeldului*, și cazul cînd „un om ar fi atît de sărac”, încît nu l-ar putea achita²⁸. Cum francii erau o populație aproape exclusiv rurală, „săracul” era desigur un membru ruinat al obștii sătești. O lege a regelui longobard Liutprand se ocupă, în legătură cu obligațiile militare, și de „oamenii mărunți (*de minimis hominibus*), care nu au nici case, nici pămînturi proprii”²⁹. Faptul că legiuirile france și cele longobarde stabilesc obligații aparte pentru cei „săraci” și „mărunți” arată că ei erau îndeajuns de numeroși în rîndul francilor și longobarzilor pentru a constitui obiectul unor prevederi juridice speciale.

Într-o epocă în care bogăția și vaza în societate erau determinate de întinderea pămînturilor stăpînite și de numărul producătorilor aserviți care le lucrau, nobilimea romană și aristocrația germanică, dregătorii și biserica

²³ R. Latouche, *op. cit.*, p. 83—84.

²⁴ *Edictum Theoderici*, 68, 84, p. 159, 161.

²⁵ *Edictus Rothari*, 235, p. 58—59.

²⁶ *Grimoaldi leges*, anul 668, 1, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, p. 92.

²⁷ *Edictus Rothari*, 129, 376, p. 30, 87.

²⁸ *Lex ribuaria*, 12, 2, p. 78.

²⁹ *Liutprandi leges*, anul 726, 83, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, p. 140.

și-au intensificat eforturile în vederea măririi domeniilor și a numărului țăranilor dependenți. Cotropirea pământurilor obștilor sătești și a pământurilor micilor proprietari romani sau ale alodiștilor germani și aservirea lor au avut loc în împrejurări și pe căi variate.

Cei lipsiți de mijloace erau adesea siliți, mai ales în anii de foamete, să intre în dependență față de cei bogați. Cronicarul Grigore de Tours relatează că în anul 585, în timpul foametei care a bîntuit în aproape întreaga Galie, pentru a obține hrană, „sărăcii intrau în dependență” (*subdebant pauperes servitio*)³⁰.

Datoriile, amenzile judiciare grele sau impozitele mari sileau adesea pe cei care nu aveau posibilitatea de a le plăti să-și închine pământul și persoana celor bogați și puternici, devenindu-le astfel șerbi.

Serviciul militar datorat de micii proprietari liberi, care, mai ales în timpul neîncetatei campanii ale carolingienilor, rupea pe țăranii de la munca productivă în gospodărie și totodată le impunea să se echipeze și să se aprovizioneze pe socoteala lor, a contribuit într-o mare măsură la sărăcirea și ruina țăranilor, creînd astfel condiții pentru aservirea lor. Referindu-se la rolul său, Friedrich Engels arată că: „povara serviciului militar devenise atît de insuportabilă, încît, pentru a scăpa de ea, oamenii liberi, micii proprietari de pământ preferau să cedeze magnaților, și mai ales bisericii, nu numai bruma de pământ ce o mai aveau, dar și propria lor persoană și pe aceea a urmașilor lor. Carol cel Mare i-a adus pe războincii franci liberi într-o asemenea situație, încît preferau să devină semiliberi și șerbi numai să nu meargă la război”³¹.

Abuzurile dregătorilor mari și mici, războaiele interne sau invaziile străine sileau de asemenea pe micii proprietari lipsiți de apărare să-și cedeze pământul și să-și închine persoana pentru a intra sub „ocrotirea” unui mare proprietar laic sau ecleziastic. Profitînd de lipsurile și greutățile prin care treceau micii proprietari, cei bogați, puternici și influenți căutau prin toate mijloacele să le cotopească pământurile și să-i aservească. Biserica, uzînd de influența sa asupra maselor, îndemna pe proprietarii mari și mici să renunțe la bunurile pămîntești pentru a se mîntui. Pentru a intra în stăpînirea proprietăților rîvnite, clericii recurgeau adesea la falsificarea documentelor și chiar la violențe fățișe. Grigore de Tours relatează că un înaintaș al său, episcopul Cautinus, rîvnind mica proprietate a unui preot de țară, Anastasie, a încercat felurite mijloace pentru a-l determina să i-o cedeze: rugăminți, amenințări, închiderea într-o criptă părăsită pentru a muri acolo de foame. Anastasie a scăpat de acolo cu mare greutate și a izbutit să-și păstreze pământul numai în urma unui proces ținut la curtea regală³². „De aceea — remarcă Friedrich Engels — nu e de mirare că proprietatea funciară a bisericii, făcută cu japca, prin dani, șantaj, viclesug, jaf, fals și alte mijloace condamnabile, a luat în

³⁰ Grigore de Tours, *Historia francorum*, VII, 45, in M.G.H., *Scriptores rerum merovingiarum*, tom. I, 1885, p. 322.

³¹ Friedrich Engels, *Perioada francă*, în *op. cit.*, p. 534—535.

³² Grigore de Tours, *Historia francorum*, IV, 12, p. 148—149.

decurs de câteva secole proporții de-a dreptul colosale”³³. Un capitular al lui Carol cel Mare din 811, căutînd să stăvilească procesul de aservire a oamenilor liberi, care formau principala masă de ostași și contribuabili a statului franc carolingian, înfățișează procedeele folosite de cei bogați și puternici, atît laici cît și clerici: „săracii se plîng că sînt deposedați de proprietatea lor... Se plîng că dacă vreunul dintre ei se împotrivește să-și închine proprietatea sa episcopului, abatelui, contelui, judecătorului sau sutașului, aceștia găsesc mijloace împotriva aceluia sărac, prin care să poată să-l osîndească sau să-i poruncească să meargă neconținut la oaste, pînă ce săracul ajunge ca, vrînd-nevrînd, să-și închine sau să-și vîndă bunurile sale”³⁴.

Formele de intrare în dependență a oamenilor liberi erau variate, în ceea ce privește situația lor juridică, natura deținerii pămîntului și obligațiile datorate. Lotul de pămînt deținut de țaran se numea îndeobște *precaria*, adică lucru obținut prin rugăminte, considerîndu-se, ca o oglindire în practicile judiciare și în acte a intereselor marilor proprietari funciari, că aceștia luau sub „ocrotirea” lor pe micul proprietar la „rugămîntea” acestuia, fie primindu-i pămîntul, fie dîndu-i un lot pentru a-l munci. Cînd țaranul își închina pămîntul și persoana marelui proprietar laic sau ecleziastic, lotul său, devenit din proprietate posesiune, era numit *precaria oblata*³⁵. Cînd țaranul cu pămînt puțin sau fără pămînt primea de la marele proprietar un lot în posesiune spre a-l munci, acesta era numit *precaria data*. O formă combinată o reprezenta *precaria remuneratoria*, practică în deosebi de biserică, care, pentru a-l stimula pe micul proprietar liber să-și cedeze pămîntul sub formă de *precaria oblata*, îi adăuga un lot suplimentar, sub formă de *precaria data*. Țaranul liber care își ceda pămîntul marelui proprietar sau îl primea de la acesta putea să-și păstreze libertatea sau să intre în dependență. O lege a regelui longobard Liutprand, spre exemplu, pomenește de „omul liber care se așază pe un pămînt străin în situație de deținător cu contract” (*liber homo in terra aliena resedens livellario nomine*)³⁶. Proprietarii pe ale căror domenii se stabileau atari *libellarii* juridic liberi, deținători de *precaria data*, tindeau însă, după trecerea anilor, să-i aservească. O lege longobardă a regelui Aistolf, arătînd atari practici ale proprietarilor, interzice ca un om născut din părinți liberi „să fie deținut în șerbie numai din pricina posesiunii” (*in servitio deteneatur pro sola possessione*)³⁷. Marii proprietari funciari laici și ecleziastici au putut ocoli sistematic atari legiuiri, care, din considerente fiscale și militare, încercau să mențină pătura țaranilor liberi. Mulți țarani care ajungeau în situația de deținători de precarii erau nevoiți să renunțe chiar de la început la libertatea personală și să devină șerbi. Adesea intrau și rămîneau în șerbie obști satești întregi. Astfel, printr-o diplomă regală merovingiană din anul 675 este confirmată mănăstirii Weissenburg dania

³³ Friedrich Engels, *Perioada francă*, p. 520.

³⁴ *Capitularia regum francorum*, tom. 1, p. 165.

³⁵ De la verbul *offero-ere-obtuli-oblatum* = a dăruii.

³⁶ *Liutprandi leges*, anul 727, 92, p. 145; *libellus, livellus* = act, contract.

³⁷ *Ahistulfi leges*, anul 755, 22, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, p. 204.

unor băi aflate pe malurile Rinului „împreună cu marca aparținând acestor băi”³⁸, așadar, o obște sătească deja aservită, care intrase în stăpînirea mănăstirii.

În esență, țărani care ajungeau precariști „au fost nevoiți să cedeze protectorului dreptul de proprietate asupra pămîntului, iar acesta li-l înapoia sub formă dearendă, în condiții care difereau și se schimbau de la caz la caz, dar întotdeauna numai în schimbul prestării de servicii și achitării unor dijme; odată ajunși în această stare de dependență, ei și-au pierdut încetul cu încetul și libertatea personală; după cîteva generații erau în majoritatea lor iobagi”³⁹.

Țărănimea liberă a constituit deci, prin aservirea ei, un însemnat izvor al șerbiei. De aceea, considerînd-o ca o verigă intermediară între producătorul aservit din antichitate și cel din evul mediu, Engels remarca, cu referire la țărănimea francă, dar valabil desigur și pentru țărănimea germană în genere așezată în provinciile fostului Imperiu roman de apus sau localnică, că „între colonul roman și noul iobag se afla țăranul franc liber”⁴⁰.

În secolele VI—IX categoriile constitutive ale țărănimii dependente feudal din fostele provincii ale Imperiului roman de apus — sclavii înzestrați cu gospodărie, liții, colonii, țărani liberi ajunși în stare de aservire — treceau printr-un proces de contopire. Deosebiri în ceea ce privește originea, condiția juridică și obligațiile lor tindeau treptat să se atenueze și să se șteargă, ca urmare a faptului că raporturile lor de producție cu stăpînii funciari aveau, în linii mari, o bază comună: proprietatea stăpînitorilor funciari asupra pămîntului și posesiunea producătorilor asupra lotului pe care-l lucrau și pentru care dădeau redevențe în natură și bani și prestații în muncă. Astfel, la începutul secolului al IX-lea, în polipticul sau inventarul funciar al abatelui Irminon al mănăstirii Saint Germain des Près de lângă Paris, alcătuit între 806 și 829, deși sînt menționate condițiile juridice originare ale oamenilor dependenți ai mănăstirii — sclavi, liți, coloni, liberi —, totuși ei sînt indicați, independent de aceste deosebiri juridice, cu termenul generic de „oameni ai sfîntului Germanus” (*homines sancti Germani*)⁴¹, care oglindește suficient de limpede procesul de contopire a lor în clasa, în curs de închezare, a țărănilor dependenți feudal.

În etapa de cristalizare a relațiilor feudale, cuprinsă între mijlocul secolului al IX-lea — mijlocul secolului al XI-lea, a avut loc desăvîrșirea procesului de formare ca clasă a țărănimii dependente feudal. Ea s-a realizat, pe de o parte, prin terminarea, în linii mari, a aservirii țărănilor liberi, pe de altă parte, prin desăvîrșirea contopirii într-o clasă a celor trei categorii constitutive menționate ale țărănimii dependente feudal.

³⁸ *Diplomata regum francorum e stirpe merovingica*, in M.G.H., *Diplomata*, tom. I. 1872, p. 41.

³⁹ Friedrich Engels, *Originea familiei...*, p. 148.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 149.

⁴¹ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, Paris, 1959, p. 315—319 (documente)..

Aservirea țărănimii libere s-a accelerat în timpul urmașilor lui Carol cel Mare, îndeosebi de la mijlocul secolului al IX-lea, în condițiile sporirii obligațiilor ei militare și fiscale, ale presiunii marilor proprietari funciari și ale abuzurilor dregătorilor, ale insecurității generale provocate de războaiele interne și de incursiunile sarazine, normande și ungare. Constatându-i amploarea și căutând zadarnic s-o stăvilească, pentru a-și mai păstra contribuabili și ostași, Carol cel Pleșuv prevedea în edictul de la Pîtres din 864 că „acei franci care datorează impozitul personal sau pentru averi regalității să nu intre în șerbie (*servitium se non tradant*), fie față de biserica Domnului, fie față de oricare altul, fără învoirea noastră”⁴². Conciliul bisericesc de la Trosly din 909 constata și el că „astăzi fiecare om face ce vrea. Peste tot cei puternici asupresc pe cei slabi. Lumea este plină de violențe față de cei săraci. Oamenii se mănincă între ei ca peștii mării”⁴³. În aceste condiții, pentru a-și menține existența, țărani liberi erau nevoiți să-și închine în masă persoana și pământul marilor proprietari funciari, care, în schimbul „ocrotirii” acordate sau mai cu seamă impuse, îi deposedau de proprietate și îi aserveau. „În felul acesta — remarcă Friedrich Engels —, în Galia, încă de la sfârșitul secolului al IX-lea, cea mai mare parte a proprietății libere trecuse în mâinile bisericii, conților și altor magnați..., iar ceva mai târziu în unele provincii nu mai exista proprietate funciară liberă în posesiunea micilor proprietari de pământ”⁴⁴.

În secolele IX—XI s-a desăvârșit totodată și procesul de contopire a categoriilor sus-amintite într-o clasă a țărănimii dependente feudal, în cadrul căreia s-au păstrat totuși diverse categorii, fiecare amintind, dar într-o formă și mai atenuată decât în epoca carolingiană, originea sa îndepărtată. În ansamblu, dacă situația sclavilor înzestrați cu lot s-a îmbunătățit, ei nemaifiind considerați ca sclavi în accepția strictă a antichității, în schimb, cea a imensei majorități a colonilor și îndeosebi a țăranilor odinioară liberi și ajunși aserviți s-a înrăutățit, ei pierzându-și libertatea personală și apropiindu-se astfel treptat de condiția îmbunătățită a sclavilor cu gospodărie. De aceea, oglindind acest proces, țăranii dependenți feudal și lipsiți de libertate personală au fost indicați prin numele generic de șerbi (*servi*), termenul antic de *servus*, inițial propriu numai sclavilor, fiind extins asupra tuturor celor care, pe diferite căi și în diferite grade, își pierduseră libertatea personală, nu mai erau oameni liberi. Numai o parte relativ restrânsă de coloni, de țărani colonizați (*hospites*) sau de țărani liberi care își închinaseră pământul și-au păstrat libertatea personală, alcătuiind categoria țăranilor „liberi în dependență”, adică liberi personal, dar obligați să dea redevențe în natură sau bani și prestații în muncă pentru lotul pe care-l dețineau și, în consecință, dependenți feudal.

Paralel cu cele două categorii ale țărănimii dependente feudal — șerbii și cei „liberi în dependență” — s-a păstrat și categoria redusă numerică a „alodiștilor”, țărani liberi personal și totodată mici proprietari de pământ.

⁴² *Capitularia regum francorum*, tom II, 1890, în M.G.H., Leges, secția a II-a, p. 322.

⁴³ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, p. 213.

⁴⁴ Friedrich Engels, *Perioada francă*, în *op. cit.*, p. 534.

Spre deosebire de fostele provincii ale Imperiului roman (Italia, Spania, Galia) în care formarea țărănimii dependente a avut loc pe calea sintezei elementelor sclavagismului în descompunere și ale comunei primitive în destrămare, în Britania anglo-saxonă⁴⁵, unde elementele sclavagiste s-au descompus rapid după părăsirea ei de către romani, și pe teritoriul Germaniei⁴⁶ de la est de Rin și de la nord de Dunărea superioară și mijlocie — la alamani, saxoni, frizi, thuringi, bavarezi —, formarea țărănimii dependente a avut loc, în esență, pe baza destrămării obștii sătești.

În Britania anglo-saxonă, unde în secolele VI—VIII relațiile gentilice erau mai viabile decât în apusul continentului, o formă de tranziție spre proprietatea de tip alodial o constituia lotul arabil numit *hide*, *hid* sau *hirwisc*. Un hide reprezenta un lot de pământ împrejmuț de întindere relativ mare, 15—50 ha, menit să asigure, în condițiile climatice mai aspre ale Angliei și ale tehnicii agricole înapoiate a vremii, întreținerea unei familii, care, totodată, grupa frecvent 2—3 generații. Membrul obștii, numit *ceorl*, care deținea un hide, nu avea voie să-l înstrăineze în dauna moștenitorilor, fii sau fiice, care îl moșteneau și îl puteau fie împărți, fie lucra împreună. Treptat, hide a devenit un alodiu complet alienabil și totodată, prin constituirea fiecărei din cele 2—3 generații care îl deținea în gospodării separate, s-a scindat, fiecărei gospodării revenindu-i în medie 1/3 sau chiar 1/4 din hide-ul inițial. Destrămarea solidarității de obște și apariția alodiului au dus, ca și pe continent, la diferențierea țărănimii anglo-saxone și totodată la crearea unor premise menite să ușureze aservirea țăranilor liberi de către regalitate, aristocrație și biserică. Adesea regalitatea, pentru a răsplăti aristocrația și a înzestra biserica, le transfera veniturile și obligațiile datorate de obști regalității — daruri, prestații la drumuri și întărituri, podvezi, drept de judecată și încasarea amenzilor judiciare etc. —, a căror preluare era frecvent doar o etapă pregătitoare pentru uzurparea pământurilor obștești și aservirea membrilor ei de către noii beneficiari, a căror putere le permitea să-și extindă neconținut sfera de imixtiune în treburile obștii și să înfăptuiască abuzuri și presiuni.

Invaziile normande care s-au abătut asupra Angliei în secolele IX—XI au avut un dublu rol în procesul de feudalizare. În regiunile răsăritene ocupate statornic de normanzii din Danemarca, unde se aplica „legea daneză” (*Danelaw*), a avut loc, ca urmare a așezării acestora, o menținere sau chiar înviore a regimului agrar al obștilor sătești. În regiunile apusene, numai atacate, dar nu și ocupate de normanzi, s-a creat, ca și pe continent, o stare de insecuritate generală, care silea țărănimea ruinată și amenințată de invazii să ceară „ocrotirea” marilor proprietari funciari, închinându-și în schimb pământul și persoana.

Spre sfârșitul epocii anglo-saxone, țărănimea din Anglia — cu excepția Irlandei, Scoției și Țării Galilor — era în majoritate aservită, deși, comparativ

⁴⁵ Cf. F. M. Stenton, *Anglo-saxon England*, Oxford, 1947 (reimprimare 1950), p. 274—314, 463—495.

⁴⁶ Cf. *Deutsche Geschichte in drei Bänden*, vol. I, Berlin, 1965, p. 109—124, 132—143.

cu situația de pe continent, țărănimea liberă era încă relativ numeroasă. Țărănimea aservită era în curs de închegare într-o clasă a țăranilor dependenți feudal, care însă, ca și pe continent, păstra o serie de pături amintind categoriile de proveniență și căile aservirii. Pătura de *geneatas*, proveniți din *ceorls*, aveau un lot mai mare și sarcini relativ mai puține, îndeosebi în produse. Sarcini mai grele, mai ales în muncă, avea pătura de *geburas*, proveniți din *ceorls* intrați, datorită anumitor împrejurări, într-o dependență mai grea, sau chiar din sclavi înzestrați cu o gospodărie, de origine localnică celtă sau anglo-saxonă. O situație și mai grea avea pătura de *cotsetlas*, proveniți de obicei din argați, care posedau un pic de pământ de cițiva acri și o colibă și erau supuși unor obligații grele în muncă. Desăvârșirea procesului de aservire a țăranilor liberi și totodată de contopire a categoriilor țăranimii dependente s-a realizat ulterior, în urma cuceririi normande din anul 1066.

Pe teritoriul Germaniei, apariția alodiului în cadrul obștii sătești în cursul secolelor VI—VIII a avut ca urmare destrămarea ei și formarea, alături de marea masă a membrilor proprietari ai unui alodiu de întindere obișnuită, pe care și-l lucrau cu ajutorul familiei, a unor membri înstăriți, stăpînind mai multe alodii și apelînd la muncă străină și a altora sărăciți sau chiar ruinați, cu pământ puțin sau fără pământ, nevoiți să lucreze la cei bogați. Oglîndînd această diferențiere de avere și socială din rîndul alamanilor liberi, cele mai vechi legiuri alamane păstrate, de la începutul secolului al VII-lea, pomenesc pe „cei mărunți” (*minoflidi*), pe „cei de mijloc” (*mediani*) și pe „frunțași” (*primi*), al căror *wergeld* este, respectiv, de 170, 200 și 240 solidi⁴⁷. Din rîndurile membrilor înstăriți ai obștilor sătești și din aristocrația de origine gentilică s-a format aristocrația în curs de feudalizare, care stăpînea întinderi mai mari de pământ, turme de vite și alte averi și exploata munca membrilor sărăciți sau ruinați ai obștilor și a sclavilor patriarhali. Totodată, din rîndurile membrilor sărăciți sau ruinați ai obștilor s-a format pătura de oameni semiliberi-semidependenți (liți), care, împreună cu sclavii patriarhali, au constituit baza țăranimii dependente feudal din secolele următoare. Și această diferențiere din cadrul populației germanice se oglindește în izvoarele din secolele VIII—IX. Astfel, cronicarul franc Nithard, referindu-se, cu prilejul narării răscoalei Stellinga din anul 842, la saxonii din vremea lui Carol cel Mare și a urmașilor săi, arată că „întreg poporul este împărțit în trei stări (*ordinibus*), adică sînt acei care, în limba lor, sînt numiți edhilingi, frilingi, lazzi, iar în limba latină: nobili, liberi și dependenți (*nobiles, ingenuiles atque serviles*)”⁴⁸. Oglîndindu-le poziția socială, legiurile saxone din primul deceniu al secolului al IX-lea stabileau *wergeldul* nobilului la 1 440 solidi, al omului liber de rînd la 240 solidi, iar al litului la 120 solidi⁴⁹.

⁴⁷ *Pactus Alamannorum*, II, 36—38, în M.G.H., *Leges*, secția a II-a, *Leges nationum germanicarum*, tom. V, partea 1, 1888, p. 23.

⁴⁸ *Nithardi Historiarum*, IV, 2, în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte* (prescurtat: Q.k.R.), vol. I, Berlin, 1955, p. 448.

⁴⁹ *Deutsche Geschichte in drei Bänden*. vol. I, p. 143.

Aservirea membrilor sărăciți sau ruinați ai obștilor sătești germane a căpătat un nou impuls în secolele VI—IX, datorită creștinării și cuceririi france. Organizarea bisericii a fost însoțită de danii bogate făcute de regalitatea francă, de ducii locali, de aristocrație și de membrii înstăriți sau chiar de rînd ai obștilor, care, în raport cu situația fiecăruia, dăruiau pămînturi, uneori cu țărani aflați în diferite grade de dependență, sau își închinau, ca în cazul unor membri ai obștilor, propriul pămînt și persoana. Astfel, începînd cu secolul al VIII-lea s-au păstrat tot mai numeroase documente de atare danii funciare pentru o serie de mănăstiri de pe teritoriul Germaniei, ca St. Gallen, Fulda, Freising, Lorsch, Hersfeld.

Supunerea de către franci, în cursul secolelor VI—VIII, a alamanilor, thuringilor, bavarezilor și saxonilor a grăbit procesul intern de feudalizare a triburilor respective. Îndeosebi supunerea de către franci a saxonilor în urma războaielor din anii 772—804 a fost urmată de deposedări și aserviri masive ale obștilor libere saxone sau de confiscări ale pămînturilor aristocrației saxone, făcute în profitul regalității, aristocrației și bisericii catolice france, ceea ce a determinat o îndîrjită rezistență și neîncetate răscoale ale saxonilor împotriva cuceririi france și a creștinării. De aceea, în raport cu extinderea dominației sau influenței france, care au constituit un accelerator al procesului de feudalizare în Germania, se constată că relațiile feudale s-au format mai devreme, în cursul secolelor VII—VIII, în regiunile apusene și sudice ale țării și mai tîrziu, în cursul secolelor VIII—IX, în cele răsăritene și nordice. Fazei de formare a relațiilor feudale, din secolele VII—IX, i-a urmat și în Germania faza de cristalizare a feudalismului, cuprinsă între sfîrșitul secolului al IX-lea și mijlocul secolului al XI-lea. În această fază a avut loc uniformizarea, în linii mari pe întregul teritoriu al țării, a nivelului de dezvoltare a feudalismului, care s-a oglindit în principal în definitivarea aservirii țărănimii și în contopirea diferitelor ei categorii într-o clasă a țărănimii dependentă feudal. Contopirea n-a exclus însă păstrarea a două forme de dependență feudală, șerbia propriu-zisă (*Leibeigenschaft*) și o dependență mai atenuată (*Hörigkeit*).

Formarea clasei feudale și a vasalității.

Ca și țărănimea dependentă, și clasa feudalilor s-a format printr-un proces îndelungat și complex, din elemente felurite ca origine socială și etnică.

Nobilimea romană, în timpul și după marile migrații, deși a fost supusă la exproprierea funciare pașnice sau violente și a trebuit să împartă, în mai mare sau mai mică măsură, funcțiile în stat cu aristocrația barbară cuceritoare, totuși, în ansamblu, a continuat să dețină un însemnat rol social-economic și politic. Ea a rămas încă în stăpînirea unor însemnate posesiuni funciare și a continuat, mai ales în Italia ostrogotă, Galia francă și Spania vizi-gotă, să ocupe însemnate funcții în stat și înalte posturi în biserica catolică. În același timp, ca urmare a statornicirii migratorilor în provinciile Imperiului roman de apus, a început să dețină un însemnat rol social-economic și politic și aristocrația barbară. Ea a beneficiat din plin de exproprierea făcută pe seama proprietăților funciare romane și de daniile regale ulterioare, intrînd

astfel în stăpînirea a numeroase domenii lucrate cu sclavi și coloni. Totodată, ei i-au revenit principalele funcții în stat și cu precădere în armată.

Izvoarele epocii oglindesc coexistența și rolul preponderent pe care îl aveau în viața societății atât nobilimea romană, cât și aristocrația barbară. În Italia ostrogotă edictul lui Teodoric pune pe același plan pe „puternicul roman sau barbar (*potens romanus aut barbarus*)”⁵⁰, iar în Spania vizigotă sînt amintiți acei „goți nobili și foarte bogați în averi”⁵¹.

Un rol crescînd au început să dețină dregătorii mai mari sau mai mărunți ai „palatului” regilor barbari și cei locali, precum și membrii gărzilor regale recrutați dintre migratori (*gardingi* la vizigoți, *gassindi* la longobarzi, *leudes* sau *antrustiones* la franci, *gesiths* la anglo-saxoni). În afară de regi, mării proprietari funciari romani sau „barbari”, dregătorii, șefii militari sau biserica își recrutau, la rîndul lor, pentru slujbe îndeosebi militare, oameni liberi în căutare de un mijloc de trai sau de un ocrotitor.

Intrarea unui om liber în slujba regelui sau a unui om de vază se făcea pe baza unei înțelegeri bilaterale. La baza acestei înțelegeri se găseau elemente derivate atât din practica romană a patronatului din vremea imperiului tîrziu, cât și din cea germanică, din primele secole ale erei noastre, a cetelor armate, formate din războinici legați de șeful lor prin jurămint de credință (*comitatus, globus, trustis*). Regele sau omul de vază îl asigura pe cel pe care îl lua în slujbă de „ocrotire” (*patrocinium, tuitio, commendatio, mundium, mundeburdum*), iar acesta îi făgăduia protectorului, la rîndul său, „slujbă și supunere” (*servitium et obsequium*). O culegere de formulare de acte din Tours din al doilea sfert al secolului al VIII-lea cuprinde și schema unui act de intrare a unui om liber lipsit de mijloace în slujba unui om de vază. El solicită să intre „sub ocrotirea voastră” (*in vestrum mundoburdum*), făgăduind, în schimb, „să vă datorez slujbă și supunere în calitate de om liber”⁵². Cel care intra în ceata regală (*trustis*) presta regelui jurămint de credință și devenea credincios al acestuia (*fidelis*)⁵³. Cei aflați în slujba și sub protecția regală erau considerați ca avînd o poziție socială superioară, oglindită într-un wergeld multiplu în comparație cu cel al „barbarului” liber de rînd sau al romanului obișnuit. Astfel, față de wergeldul de 200 solidi al francului liber de rînd salic⁵⁴ sau ripuaric⁵⁵, cel al francului salic care era antrustion regal (*antrustio dominicus*)⁵⁶ sau al francului ripuaric care slujea în garda regelui (*in trustee regia*)⁵⁷ era întreit, adică de 600 de solidi. Pentru un comite (*grafio*) sau agent executiv regal (*sagsbaro*), wergeldul era de asemenea de 600 de solidi⁵⁸. La longobarzi,

⁵⁰ *Edictum Theoderici*, 43, 44, p. 156.

⁵¹ Paulus Emeritanus, *De vita patrum Emeritensium*, cap. XVII, în J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, series latina, tom. LXXX, 1863, col. 152.

⁵² *Formulae merovingici et karolini aevi*, partea 1, în M.G.H., 1882, p. 158.

⁵³ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁴ *Lex salica*, LXIX, 1, p. 72.

⁵⁵ *Lex ribuaria*, 11, 1, p. 78.

⁵⁶ *Lex salica*, LXIX, 4, p. 74.

⁵⁷ *Lex ribuaria*, 11, 1, p. 78.

⁵⁸ *Lex salica*, LXL, 1, 3, p. 94.

omul liber de rînd din oaste avea un wergeld de 150 de solidi, față de „cetașul de rînd“ (*gassindus ... minimissimus*), cotaț cu 200 de solidi și de „cetașul mai mare“ (*gassindus ... maior*) sau de „frunțaș“ (*primus*), cotați cu cîte 300 de solidi⁵⁹. În Britania anglo-saxonă, potrivit legilor regelui Ine din Wessex de pe la 694 sau unor legiuri din secolul al VIII-lea din regatele Mercia și Northumbria, cetașii regilor purtau numele de *gesiths* și aveau un wergeld de 1 200 solidi, așadar, înșesit față de cel al unui *ceorl*, membru de rînd al obștii libere anglo-saxone, taxat cu 200 solidi⁶⁰.

Din secolul al VIII-lea în Galia merovingiană cel căruia îi era prestată slujba era numit *dominus*, iar apoi și *senior*, termeni avînd accepția lărgită de stăpîn, protector, om de vază, iar cel care o presta de vasal. Cuvîntul „vasal“ este de origine celtică, cuvintele *gwas*, *gwassawl* însemnînd slujitor, cel care slujește; prin latinizare, ele s-au transformat în *vassus*, *vassalus*. Frecvent, vasalul este indicat prin termenul generic de „om“ (*homo*), de unde și denumirea de omagiu (*hommagium*), cu care era indicată mai tîrziu ceremonia intrării în vasalitate.

Pînă în primele decenii ale secolului al VIII-lea cea mai mare parte a vasalilor mărunți era întreținută la curtea seniorului lor, avînd, prin aceasta, o situație socială inferioară, de „vasali mai săraci“ (*pauperiores vassi*), față de cea a vasalilor înzestrați cu pămînt, care ajunseseră să-și încropească propriile lor curți. Accelerarea procesului de cotopire a pămînturilor țăranilor liberi și de aservire a acestora și, drept urmare, de creștere a mării proprietăți funciare laice și bisericești a creat seniorilor posibilități sporite de a-și înzestra vasalii cu domenii sau părți de domenii. Totodată, creșterea importanței cavaleriei greu înarmate cerea ca vasalul care presta slujba militară călare să dispună de resurse funciare suficiente pentru a face față unei echipări costisitoare. Pe la sfîrșitul secolului al VII-lea — începutul secolului al VIII-lea echiparea unui călăreț greu înarmat, potrivit echivalenței în bani a unor produse stabilită în legea ripuarică⁶¹, costa: un cal — 7 solidi, o spadă cu teacă — 7 solidi, o platoșă — 12 solidi, un coif — 6 solidi, un scut și o lance — 2 solidi; cum prețul unui bou era de 2 solidi, echiparea sa echivala cu costul a 17 boi. Care era numărul minim de manse sau gospodării de țăranii dependenți care, prin venitul rezultat din exploatarea lor, să impună posesorului acestora să se prezinte la oaste călare și greu înarmat? O lege a regelui longobard Aistolf stabilea că acela care posedă 7 manse trebuia să se prezinte la oaste cu platoșă și cai⁶². Un capitular al lui Carol cel Mare din 805 stabilea la 12 numărul minim de manse necesare pentru echiparea unui ostaș cu platoșă⁶³, așadar, a unui călăreț greu înarmat.

În secolul al VIII-lea, vasalii înzestrați cu pămînt puteau să-l dețină sub forma unor danii fie necondiționate, fie condiționate de îndeplinirea unor

⁵⁹ *Liutprandi leges*, anul 724, 62, p. 132.

⁶⁰ F. M. Stenton, *op. cit.*, p. 275, 300.

⁶¹ *Lex ribuaria*, 40, 11, p. 94.

⁶² *Ahistulfi leges*, anul 750, 2, p. 196.

⁶³ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 123.

slujbe față de cel care li-l atribuisese. Cum vasalii înzestrați cu dani necondiționate tindeau adesea să se sustragă îndeplinirii obligațiilor față de regalitate sau de seniorii lor, aceștia au început să acorde pământurile tot mai mult sub formă de danie condiționată de îndeplinirea slujbelor sau chiar să încerce să transforme daniile necondiționate anterior în dani condiționate.

În Spania vizigotă dania funciară condiționată apare din secolul al VII-lea, pământul fiind considerat acordat „ca răsplată” (*in stipendio, sub stipendio*). Biserica din Spania folosea și ea sistemul stipendiului, cunoscut sub forma specifică de „răsplată din averile bisericii” (*stipendium de rebus ecclesiae*).

Dania funciară condiționată a devenit clasică — sub forma beneficiului (*beneficium*) — în Galia francă în secolele VIII—IX. Inițial, în secolele VI—VII, prin beneficiu, cu sensul comun de binefacere, răsplată, era indicată o danie funciară făcută necondiționat, ca recompensă pentru slujbe anterioare. De la sfârșitul secolului al VII-lea — începutul secolului al VIII-lea, prin beneficiu a început să fie indicată și dania funciară viageră și condiționată de îndeplinirea unor slujbe. Acest al doilea tip de beneficiu, îndeosebi când provenea din pământuri ale bisericii, mai purta și numele de *precariu*, fiind socotit ca acordat la „rugămintea” beneficiarului.

Sistemul beneficiilor a luat amploare în perioada cuprinsă între majordomatul lui Carol Martel și destrămarea imperiului carolingian, adică între deceniile 3—4 ale secolului al VIII-lea și mijlocul secolului al IX-lea. Pentru a aduce la supunere marea aristocrație răzvrătită și a stăvili primejdiile externe, îndeosebi repetatele incursiuni arabe în sudul Galiei, majordomul Carol Martel (715—741) și-a alcătuit o oaste numeroasă, al cărei nucleu îl constituia călărimea grea. Cum echiparea și devotamentul lor se bazau, în primul rînd, pe concesiuni de pământ, Carol Martel a suplinit epuizarea domeniului regal și insuficiența proprietăților sale prin confiscarea domeniilor aristocrației răzvrătite și temerara acțiune de secularizare parțială a averilor funciare ale bisericii, care reprezentau aproximativ o treime din fondul funciar al Galiei. Secularizarea, efectuată în deceniile 3 și 4, a pus la dispoziția lui Carol Martel un imens fond funciar, pe care el l-a distribuit, sub formă de beneficii viagere și condiționate de îndeplinirea slujbei militare, vasalilor săi mai vechi sau instituți atunci. Fiii săi, majordomii Carloman și Pepin cel Scund, ultimul ridicat apoi ca rege al Galiei (751—768), au continuat reforma și totodată au realizat, pe baza unui compromis, o împăcare cu biserica. În urma unor concilii ținute între 742—744, biserica a fost recunoscută ca proprietară de drept a bunurilor funciare secularizate, care însă au rămas, în fapt, în stăpînirea beneficiarilor. Potrivit normelor concesiunilor funciare practicate de biserică, ele erau considerate drept precarii, dar de o categorie aparte, adică distribuite din pământurile bisericii, în numele regelui, de către majordom, unor vasali. Aceștia plăteau bisericii, în calitate de proprietară, un cens anual de un solid de fiecare gospodărie dependentă din cuprinsul beneficiului, iar statului îi prestau slujbă militară⁶⁴. Necesitatea înzestrării cu pământ a vasalilor i-a impus lui Pepin

⁶⁴ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 24—30, îndeosebi capitularul din martie 743, p. 28.

cel Scund să facă o nouă secularizare a averilor bisericii. Analele epocii relatează laconic că în anul 751 „Pepin a fost înălțat rege. Bunurile bisericii au fost înscrise și împărțite”⁶⁵ Ca și mai înainte, secularizarea s-a făcut respectându-se condițiile prevăzute de conciliile ținute în anii 742—744. Totodată, drept compensație, bisericii i s-a mai acordat dreptul de a percepe decima ecleziastică în produse de pe toate pământurile din regat. Despre această percepere a decimei ecleziastice și despre noile obligații ale celor care dețineau beneficii din pământurile bisericii relatează ceva mai amănunțit articolele 7 și 13 ale capitularului de la Herstal, dat de Carol cel Mare în 779. Capitularul definește aceste concesi cu caracter mixt, de beneficiu militar și precariu bisericesc, drept „precarii din poruncă regească” (*precariae de verbo dominico*). Pentru deținătorul „precariului din poruncă regească” se prevede acum plata unui cens mult mai redus, de un solid pentru 50 de gospodării, de jumătate de solid pentru 30 de gospodării și de o treime de solid pentru 20 de gospodării și, ca o compensație în natură pentru această reducere, „spre folosul bisericii, decima și nona”⁶⁶ cens, decimă mai veche, și nonă pe care beneficiarul, pentru a le achita bisericii, le percepea de la țărani dependenți de pe beneficiul său.

La rîndul lor, marii proprietari funciari, comandanții militari și dregătorii, pentru a-și putea îndeplini obligațiile față de puterea centrală, acordau celor care le deveneau vasali și le prestau slujbe beneficii din pământurile proprii sau din beneficiile primite de la suveran. Relațiile de vasalitate devenind astfel indispensabile atât în raporturile dintre stat și particulari, cât și între particulari, un capitular al lui Carol cel Pleșuv din 847 prevedea ca fiecare om liber din regatul său să aibă ca senior fie pe rege, fie pe un vasal regal⁶⁷.

În a doua jumătate a secolului al VIII-lea și în prima jumătate a secolului al IX-lea, beneficiul constituia o danie funciară condiționată, revocabilă și viageră. El era condiționat de îndeplinirea slujbei, în caz contrar fiind confiscat și viager, contractul dintre senior și vasal fiind valabil numai cît trăiau ambele părți și fiind reinnoit la moartea fiecăreia dintre ele. Astfel, prin caracterul și funcțiile sale, „beneficiul, această nouă instituție ... nu era încă feudul de mai târziu, dar era embrionul lui”⁶⁸.

Prin înzestrarea vasalului cu un beneficiu lucrat de țărani dependenți, însemnătatea sa socială a sporit, el devenind un proprietar funciar, un membru al clasei feudale. Totodată, s-a realizat un însemnat pas în procesul de unire a beneficiului cu vasalitatea. Cele două noțiuni devin corelative, în principiu intrarea în vasalitate fiind urmată de atribuirea unui beneficiu, iar deținerea unui beneficiu fiind condiționată de intrarea în vasalitate. În același timp, deținerea unui beneficiu impunea vasalului credință și prestarea slujbei față de senior. Izvoarele din secolul al VIII-lea și din prima jumătate a secolului al

⁶⁵ *Annales Alamannici, Annales Guelferbytani, Annales Nazariani*, în M.G.H., Scriptorum, tom. I, 1826, p. 26—27.

⁶⁶ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 48, 50.

⁶⁷ *Ibidem* tom. II, p. 71.

⁶⁸ Friedrich Engels, *Perioada francă*, în *op. cit.*, p. 524.

IX-lea atestă clar corelația dintre beneficiu, vasalitate și fidelitate. Astfel, într-un act databil 735—737, Eberhard, fiul lui Adalbert, ducele Alsaciei, enumerează bunurile pe care „le-am concedat ca beneficii vasalilor noștri”⁶⁹. Iar cu prilejul recunoașterii lui Pepin cel Scund ca senior de către Tassillo, ducele Bavariei, în 757, se relatează că acesta „intrînd în vasalitate... a făgăduit credință... după cum este dator a fi vasalul față de seniorii săi”⁷⁰. În 837 Carol Pleșuvul primind de la tatăl său, împăratul Ludovic cel Pios, spre cîrmuire întinse regiuni cuprinse între Frizia și Loara, cei ce posedau beneficii aici i-au prestat omagiu vasalic: „episcopii, abații, comiții și vasalii împărătești care dețineau beneficii în amintitele ținuturi s-au închinat lui Carol și au confirmat credința față de el prin jurămintă”⁷¹.

Contractul vasalic crea, pe baza acordării beneficiului, o legătură personală strînsă între senior și vasal, care nu putea fi desfăcută decît în caz de moarte sau în anumite condiții. Astfel, potrivit unui capitular al lui Carol cel Mare, databil 801—813, se prevedea că vasalul își putea părăsi seniorul numai dacă acesta ar fi încercat să-l aservească, să atenteze la viața sa sau la onoarea soției sale sau dacă, avînd posibilitatea de a-l apăra, nu l-ar fi apărut⁷².

Generalizarea în epoca carolingiană a relațiilor de vasalitate pe bază de beneficiu în raporturile atît dintre șeful statului — majordom, rege sau împărat — și membrii clasei dominante, cît și între aceștia, a fost folosită de carolingieni cu scopul de a subordona mai strîns pe funcționari și pe supuși față de puterea de stat.

Îndeosebi campaniile aproape permanente ale lui Carol cel Mare și cîrmuirea imensului său stat au mărit considerabil nevoia de cadre militare și de funcționari care, într-o epocă de predominare a economiei naturale, erau retribuiți în principal prin concesiuni funciare sub formă de beneficii. În același timp distribuirea beneficiilor a fost asigurată de includerea în stăpînirea statului și a bisericii a unor imense fonduri funciare din țările și ținuturile cucerite de Carol cel Mare. Ca și în epoca merovingiană, principalul reprezentant local al puterii centrale era contele, care cumula funcții militare, judiciare, fiscale, administrative. Drept retribuție, el primea, în afară de cote-părți din veniturile care reveneau statului din comitat, și o concesiune funciară sub formă de beneficiu comital, un capitular din 806 menționînd pe „comiții și alți oameni despre care se știe că dețin beneficii ale noastre”⁷³. Ca deținător de funcție și beneficiu, contele era, în același timp, slujbaș și vasal direct al suveranului-senior. Astfel subordonarea, din punct de vedere al organizării statale, a dregătorului față de suveran era dublată de dependența personală, cu caracter vasalic, a vasalului față de senior. Vasali direcți ai suveranilor carolingieni mai erau și acei care, pentru felurite slujbe militare sau de altă natură, mai mari sau mici, primeau beneficii din fondul funciar regal sau

⁶⁹ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, p. 349.

⁷⁰ *Annales regni francorum*, în Q.k.R., vol. I, p. 16—18.

⁷¹ *Annales Bertiniani*, în Q.k.R., vol. II, Berlin, f.a., p. 34.

⁷² *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 215.

⁷³ *Ibidem* tom. I, p. 131.

imperial. Biserica deținea și ea un însemnat rol în statul carolingian nu numai prin consacrarea, pe cale spirituală, a ordinii feudale, ci și prin atribuțiile de natură politică internă și externă, administrativă, judiciară și chiar militară, care reveneau îndeosebi înalților prelați — arhiepiscopi, episcopi, abăți — atît ca urmare a funcțiilor pe care le dețineau, cît și a posesiunilor funciare pe care le aveau. Înaltele posturi ecleziastice erau considerate ca funcții de stat de natură spirituală, suveranul intervenind în alegerea titularilor. În calitate de deținători de funcții în stat și de domenii funciare, înalții prelați erau datori să fie fideli și să presteze felurite slujbe suveranului-senior. În actul citat din 837, episcopii și abății se închinau și făgăduiau credință lui Carol cel Pleșuv ca și conții sau vasalii împărătești.

La rîndul lor, aceia care, prin funcțiile și beneficiile deținute, erau datori să presteze slujbe complexe, dar îndeosebi militare, suveranului-senior acordau, din domeniile proprii sau din beneficiile aferente funcției, danii condiționate sub formă tot de beneficii acelor oameni de arme și slujbași feluriți mai mărunți, care le deveneau astfel vasali și le asigurau îndeplinirea tuturor acestor obligații. Acești vasali datorau credință și slujbe seniorului lor direct, dar totodată credință și, prin mijlocirea lui, slujbe seniorului acestuia, adică suveranului-senior carolingian. Astfel, într-un capitular din anul 808, Carol cel Mare hotăra ca acela care are 4 manse, din averea sa sau ca beneficiu de la altcineva, să plece la oaste „fie cu seniorul său, dacă seniorul său ar merge, sau cu contele său”⁷⁴. Suveranii carolingieni, și îndeosebi Carol cel Mare, au ținș, așadar, să întărească credința față de suveran a funcționarilor și a supușilor oameni liberi și să urmărească îndeplinirea obligațiilor lor, mai ales militare, față de stat pe baza vasalității, prin mijlocirea seniorului acestora, care, ca vasal direct al suveranului, reprezenta o verigă de legătură între șeful statului și ei. Exprimîndu-și această concepție de guvernare, Carol cel Mare porunca într-un capitular din 810 ca „fiecare să ceară supunere celor de sub ascultarea sa, pentru ca să se supună și să asculte și mai bine de hotărîrile și poruncile imperiale”⁷⁵.

Pentru cîrmuirea și consolidarea statului, carolingienii au încercat să folosească, paralel cu vasalitatea, și imunitatea. Autarhia și izolarea economică a domeniului, dependența producătorilor direcți de aici față de proprietarul funciar, ca și incapacitatea crescîndă a statului de a-și exercita, în condițiile unui număr insuficient de slujbași, totalitatea atribuțiilor sale pe plan local, au condiționat apariția imunității la sfîrșitul Imperiului roman tîrziu și extinderea ei în primele secole ale evului mediu. În secolele VII—VIII imunitatea, acordată pe bază de privilegiu regal personal, unor mari proprietari, îndeosebi ecleziastici, scotea domeniile acestora de sub autoritatea slujbașilor judecătorești, fiscali și administrativi regali, imunistul avînd dreptul de a judeca, de a strînge dări și de a administra pe domeniile sale prin mijloace proprii și obligația de a vărsa statului dările și amenzile percepute, oprindu-și o cotă-parte. Carolingienii, și îndeosebi Carol cel Mare, au extins practica

⁷⁴ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 137.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 153.

imunității și au lărgit atribuțiile imunistului, încercînd să folosească imunitatea ca un mijloc de cîrmuire și să transforme pe proprietarul imunist într-un reprezentant local al puterii centrale.

Încercarea carolingienilor de a întări statul prin folosirea și ridicarea vasalității și imunității la rangul de instituții publice, de mijloace de cîrmuire locală și de a consolida autoritatea șefului statului prin îmbinarea puterii monarhice cu cea seniorială nu a dat însă rezultatele scontate. Considerînd practica beneficiului și vasalității carolingiene drept „transformarea radicală a relațiilor de proprietate agrară”, Engels sublinia totodată ineficiența ei în încercarea de a întări statul: „fiind folosită ca mijloc pentru a uni statul fărîmițat, pentru a lega pe veci pe magnați de coroană și a consolida astfel puterea regală, a dus, în cele din urmă, pe de o parte, la slăbirea totală a puterii coroanei, pe de altă parte la independența magnaților și la destrămarea statului franc”⁷⁶. Într-adevăr, marii beneficiari, profitînd de forța materială și autoritatea pe care le-o conferea stăpînirea unor întinse fonduri funciare imuniste și avînd numeroși vasali proprii, manifestau tendințe tot mai pronunțate de insubordonare și autonomie față de puterea centrală. Seniorul, menit a fi o verigă între suveran și supuși, a transformat legătura directă cu vasalul său într-o legătură principală, împingînd pe plan secundar legătura, mijlocită prin el, dintre suveran și supuși. Vasalul devenea astfel mai legat de seniorul său direct și imediat decît de seniorul acestuia, adică de seniorul său indirect și mediat și totodată suveran al țării. Chiar Carol cel Mare constata în „capitularul despre oaste” din 811 că unii supuși nu se prezintă la oastea imperială, motivînd că „seniorii lor rămîn acasă și ei trebuie să urmeze pe seniorii lor”⁷⁷. În același timp, imunitatea, transferînd asupra imunistului o parte din atribuțiile puterii centrale, a făcut ca autoritatea delegată, dar directă, a imunistului asupra oamenilor de pe domeniu să devină mai puternică decît autoritatea golită de conținut a puterii centrale asupra supușilor, ducînd la slăbirea treptată a statului.

Acest proces s-a accentuat după moartea lui Carol cel Mare, în condițiile creșterii puterii marilor vasali și proprietari funciari imuniști, ale luptelor dintre urmașii săi, ale slăbirii corespunzătoare și ale destrămării statului carolingian, ale incursiunilor normande, arabe și ungare. În timpul conflictelor lui Ludovic cel Pios cu fiii săi și ale luptelor dintre aceștia, din deceniile 4 și 5 ale secolului al IX-lea, vasalii imperiali sau marii proprietari funciari au profitat pentru a-și mări posesiunile și a-și lărgi și consolida privilegiile. Ludovic cel Pios sau fiii săi se străduiau, fiecare în parte, să-și mențină vasalii sau să atragă pe vasalii părții adverse. Profitînd de solicitările tot mai insistente, aceștia își comercializau credința față de senior, fie cerînd noi beneficii și privilegii, fie trecînd dintr-o tabără în alta împreună cu vasalii lor. Referindu-se la atare procedee, Nithard, cronicarul contemporan al acestor războaie, constata că „fiecare își urmărea propriul interes și lăsa cu totul la o parte

⁷⁶ Friedrich Engels, *Perioada francă*, în *op. cit.*, p. 518.

⁷⁷ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 165.

binele obștesc”⁷⁸. În aceste condiții, vasalii imperiali și înalții funcționari, îndeosebi conții și ducii, tindeau să-și transforme beneficiile și funcțiile deținute din viagere, condiționate și revocabile în ereditare și tot mai imprecis condiționate și revocabile. Vasalii acestora, temându-se că deposedarea seniorilor lor de beneficiu sau de funcție ar putea fi urmată și de propria lor înlocuire prin vasalii noilor beneficiari sau conți, au sprijinit această tendință. La rîndul lor, vasalii imperiali și conții, pentru a-și menține vasalii, au fost siliți să accepte ereditatea beneficiilor propriilor lor vasali. Tot mai frecvent, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, vasalii regali impuneau suveranilor, ca în 858 lui Carol cel Pleșuv, regele Franței, să le făgăduiască solemn că le va asigura funcțiile, privilegiile și ocrotirea⁷⁹. Beneficiul devenea astfel ereditar, iar vasalul nu mai putea fi deposedat de el fără un motiv bine întemeiat. Astfel, Carol cel Pleșuv arăta într-un act din 867 că nu a putut dărui abației Sf. Lucian din Beauvais o parte din domeniul de la Luchy deoarece „un vasal al nostru pe nume Siegfried îl deținea pe atunci în beneficiu”⁸⁰. Dregătoria de conte, ca funcție publică (*honor*), începea să se confunde cu dotația funciară aferentă, sub formă de beneficiu comital. Totodată, funcția și beneficiul tindeau să devină ereditare, contele neputînd fi înlăturat și deposedat decît cu un motiv temeinic și numai atunci cînd forța reală a suveranului îi permitea să procedeze astfel. În 867, de pildă, Carol cel Pleșuv încerca zadarnic să scoată pe Gerard din funcția de conte de Bourges, pentru a atribui acest comitat altcuiva⁸¹. Iar în 877, prin capitularul de la Quierzy-sur-Oise, Carol cel Pleșuv stabilea regulile de numire în fruntea unui comitat, asigurînd, printr-o serie de prevederi favorabile, succesiunea fiului contelui⁸². Fără a stabili expres principiul eredității funcției comitale, capitularul de la Quierzy îl considera totuși aproape ca de la sine înțeles și legaliza un procedeu devenit curent. Pe măsură ce beneficiile și funcțiile împreună cu beneficiile aferente lor deveneau ereditare și tot mai imprecis condiționate, a început să se folosească pentru beneficiul astfel modificat, pentru a-i marca mai nuanțat evoluția, termenul de feud. Inițial, cuvîntul vechi franc *fehū-ôd* avea sensul de vite, avere, răsplată. Ulterior, sensul său a evoluat, indicînd, sub haina latinizată de *feodum*, *feudum*, modalitatea generalizată a răsplătirii serviciilor vasalice printr-o concesiune funciară condiționată. Cu acest sens, de beneficiu devenit ereditar, termenul de feud a intrat în circulație la sfîrșitul secolului al IX-lea în Franța, s-a răspîndit în cursul secolelor X—XI, a ajuns să precumpănească asupra termenului de beneficiu în cursul secolului al XII-lea, iar apoi să-l înlătore complet. Oglindind echivalența beneficiu-feud, un act din Hainaut din 1087 indica expres „beneficiu care în graiul zilnic este numit feud” (*beneficium quod vulgo dicitur feodum*)⁸³. În Imperiul german, paralel cu termenii de beneficiu și feud, se folosea și termenul sinonim de *Lehn*.

⁷⁸ *Nithardi Historiarum*, I, 4, p. 392.

⁷⁹ *Capitularia regum francorum*, tom. II, p. 296.

⁸⁰ F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 66.

⁸¹ *Annales Bertiniani*, p. 172.

⁸² *Capitularia regum francorum*, tom. II, p. 358.

⁸³ F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 145.

Fărîmițarea
feudală.

De la mijlocul secolului al IX-lea, creșterea autorității locale a marilor proprietari funciari, vasali și dregători, petrecută în condițiile lipsei de unitate economică, ale generalizării imunității, ale luptelor interne și ale incursiunilor normande, sarazine și ungare, a avut ca urmare slăbirea autorității centrale și dezmembrarea politică a statelor carolingiene. Marii vasali, ducii și conții și-au transformat beneficiile, ducatele și comitatele în domenii feudale ereditare, pe care le cărmuiau ca șefi locali aproape de sine stătători. Uzurpînd pe scară largă atribuțiile statului, ei clădeau castele, comandau oști, purtau războaie particulare, strîngeau impozite și vămi, băteau monedă, judecau în tribunale particulare, administrau prin funcționari proprii și recunoșteau doar formal sau uneori de loc autoritatea monarhului. Puterea regală a încercat zadarnic să stăvilească acest proces. Astfel, edictul de la Pitres, dat de Carol cel Pleșuv în 864, prin care se prevedea dărîmarea castelurilor ridicate fără încuviințarea regală și se interzicea construirea altora noi⁸⁴, nu a putut fi pus în aplicare.

Ca urmare a uzurpării atribuțiilor puterii centrale, îndeosebi de către marii dregători și vasali ai coroanei, între mijlocul secolului al IX-lea — mijlocul secolului al X-lea, s-au constituit, în cuprinsul statelor rezultate din destrămarea imperiului carolingian, numeroase principate feudale. Ele s-au format, în marea lor majoritate, din mărci, ducate sau comitate carolingiene, ai căror comandanți militari sau înalți funcționari s-au transformat în șefi locali ereditari și aproape de sine stătători, care, păstrîndu-și calitatea de mari vasali direcți ai coroanei, considerau pe șeful statului nu ca un suveran, ci ca un suzeran. Ca urmare a acestei uzurpări, s-au format în Franța ducatele Aquitaniei, Gasconiei, Bretaniei, Normandiei, Burgundiei, comitatele Flandrei, de Champagne, Toulouse, Anjou, marchizatul de Provence, în Germania — ducatele Friziei, Lotharingiei, Saxoniei, Thuringiei, Franconiei, Suabiei, Bavariei, în Italia — marchizatele de Ivreea, Saluzzo, Monferrato, Toscanei, ale Veronei și Aquileei, alături de ducatele mai vechi, de origine longobardă, de Spoleto și Benevent și de statul papal.

★

Către mijlocul secolului al XI-lea, în Europa apuseană s-au cristalizat principalele trăsături social-economice și politice ale feudalismului: economia naturală era net precumpănitoare, se încheiase procesul de aservire a țărănimii și de contopire a categoriilor producătorilor rurali în clasa țărănimii dependentă feudal, ca și de formare a relațiilor feudo-vasalice, iar fărîmițarea feudală atinsese apogeul. Feudalismul era pe deplin format.

⁸⁴ *Capitularia regum francorum*, to.n. II, p. 328.

BIBLIOGRAFIE

1. Indicații ale clasicilor marxismului

- Friedrich Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în Karl Marx
 Friedrich Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 25—173.
 Idem, *Contribuții la studiul istoriei vechilor germani, ibidem*, vol. 19, București, Editura poli-
 tică, 1964, p. 461—513.
 Idem, *Perioada francă, ibidem*, p. 514—567.
 Idem, *Marca, ibidem*, p. 339—357.

2. Izvoare narative, juridice, diplomatice

- Gregorii Turonensis, *Historia francorum*, în M.G.H., *Scriptores rerum merovingica-*
rum, tom. I₁₋₂, 1885.
 Grégoire de Tours, *Histoire des francs*. Traducere franceză de Robert Latouche,
 Paris, 1963—1965.
Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, vol. I—III, Berlin, 1955—1960. Cuprinde principa-
 lele izvoare narative — anale, cronici, biografii — cu text latin și traducere ger-
 mană.
Edictum Theoderici, în M.G.H., *Leges*, tom. V, 1875.
Edictus Rothari; Grimoaldi, Liutprandi, Ratchis, Ahistulfi leges, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, 1868.
Lex salica, Recensio Pippina, Weimar, 1953.
Lex ribuarua, în M.G.H., *Leges nationum germanicarum*, tom. III, partea a 2-a, 1954.
Lex alamannorum, Ibidem, tom. V, partea 1, 1888.
Capitularia regum francorum, tom. I—II, în M.G.H., *Leges*, secția a II-a, 1883—1890.
Diplomata regum francorum e stirpe merovingica, în M.G.H., *Diplomata*, 1872.
 Ph. Lauer, Ch. Samaran, *Les diplômes originaux des Mérovingiens*, Paris, 1908.

3. Trecerea de la sclavagism și de la comuna primitivă la feudalism

- F. Altheim, *Le déclin du monde antique*, Paris, 1953.
 E m. Condurachi, *Unele probleme ale sfârșitului orînduirii sclavagiste în istoriografia
 contemporană*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, anul XII (1961), nr. 1,
 p. 35—53.
 F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, Paris, 1951.
 R. Manolescu, *Urmările mării migrațiuni a popoarelor pentru Europa apuseană*, în „Studii
 și articole de istorie”, vol. IX (1967), p. 273—291.
 M. N. Meiman, *Razvitie rabouladeliceskoi formații i vzniknovenie elementov feodalizma v
 zapadnoi rimskoi imperii*, în „Srednie veka”, nr. XVII (1960), p. 73—95.
 M. N. Meiman, S. D. Skazkin, *Problema trecerii directe la feudalism pe baza descompu-
 nerii modului de producție al comunei primitive*, în „Analele româno-sovietice”,
 1960, nr. 2, p. 67—95.
Il passaggio dall'antichità al medioevo in Occidente. Spoleto, 1962.
Settimane di studio del centro italiano di studii sull'alto medioevo, IX.

- E. M. Schtajerman, *Die Krise der Sklavenhalterordnung*, Berlin, 1964.
 Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, tomul I, *Péninsule ibérique, France*, Bruges, 1955.

4. Situația economică în primele secole ale evului mediu

- La città nell'alto medioevo*, Spoleto, 1959.
Settimane di studio..., VI.
 R. Grand, *L'agriculture au Moyen Âge de la fin de l'empire romain au XVIe siècle*, Paris, 1950.
 R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale*, Paris, 1956.
Moneta e scambi nell'alto medioevo, Spoleto, 1961.
Settimane di studio..., VIII.

5. Formarea relațiilor și a instituțiilor feudale

În afara lucrărilor speciale, în sintezele și studiile consacrate societății și instituțiilor feudale în apusul Europei în genere se găsesc și capitole sau referințe privitoare la geneza feudalismului.

- M. Bloch, *La société féodale*, Paris, 1949, vol. I, *La formation des liens des dépendance*; vol. II, *Les classes et le gouvernements des hommes*. Bibliografie, I, p. 429—456; II, p. 261—274.
 Idem, *La société du haut Moyen Âge et ses origines*, în „Journal des Savants”, 1926, p. 403—420.
 R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, *Le premier age des liens d'homme à homme*, Paris, 1959. Documente, p. 299—379; bibliografie, p. 381—407.
 J. Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927.
 N. D. Fustel de Coulanges, *L'invasion germanique et la fin de l'empire; La monarchie franque; L'alleu et le domaine rural pendant l'époque mérovingienne; Les origines du système féodal; Les transformation de la royauté pendant l'époque carolingienne*. Ediție revăzută de Camille Julian, Paris, 1922—1924.
Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, vol. II—VI.
 J. Dhondt, *Etudes sur la naissance des principautés territoriales en France, IXe—Xe siècle*, Bruges, 1948.
Le domaine, Wetteren, 1949.
Recueils de la Société Jean Bodin, tom. IV.
 G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962. Bibliografie, p. 13—52; documente, p. 275—362, 637—801.
 J. Ellul, *Histoire des institutions de l'époque franque à la Révolution*, Paris, 1962.
 J. Flach, *Les origines de l'ancienne France*, vol. I—IV, Paris, 1886—1917.
 F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles, 1957. Bibliografie, p. 219—228.
 Idem, *L'origine des rapports féodo-vassaliques. Les rapports féodo-vassaliques dans la monarchie franque au Nord des Alpes à l'époque carolingienne*, în *I problemi della civiltà carolingia*, Spoleto, 1954, p. 27—69.
Settimane di studio..., I.
 Idem, *Les relations féodo-vassaliques au temps postcarolingiens*, în *I problemi comuni dell'Europa postcarolingia*, Spoleto, 1955, p. 67—114.
Settimane di studio..., II.

- A. R. Korsunskii, *O razvitii feodalnih otnošenii v gotskoi Ispanii V—VII vv.* în „Srednie veka“, nr. X (1957), p. 27—57, nr. XV (1959), p. 3—30, nr. XIX (1961), p. 32—52.
- P. S. Leicht, *Il feudo in Italia nell'età carolingia*, în *I problemi della civiltà carolingia*, p. 71—107.
- Les liens de vassalité et les immunités*, Bruxelles, 1936.
Recueils de la Société Jean Bodin, tom. I.
- F. Lot, R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, tom. I *Institutions seigneuriales*, Paris, 1957.
- E. Müller-Mertens, *Die Genesis der Feudalgesellschaft im Lichte schriftlicher Quellen*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, anul XII (1964), p. 1384—1402.
- Idem, *Zur Feudalentwicklung im Okzident und zur Definition des Feudalverhältnisses*, ibidem, anul XIV (1966), nr. 1, p. 52—73.
- A. I. Neusîhin, *Cu privire la prima etapă a procesului de formare ca clasă a țăranimii dependente în epoca feudală*, în „Analele româno-sovietice“, 1956, nr. 1, p. 31—62.
- A. I. Njeussychin, *Die Entstehung der abhängigen Bauernschaft als Klasse der frühfeudalen Gesellschaft in Westeuropa vom 6. bis 8. Jahrhundert*. Berlin, 1961.
- C. Sanchez-Albornoz, *España y el feudalismo carolingio*, în *I problemi della civiltà carolingia*, p. 109—145.
- H. Séc, *Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen Âge*, Paris, 1901.
Le servage. Bruxelles, 1937.
Recueils de la Société Jean Bodin, tom. II.
- M. N. Sokolova, *Vozniknovenie feodalnogo zemlevladieniia i klassa feodalov v Anglii VII—X vv.*, în „Srednie veka“, nr. XII (1958), p. 5—30.
- La tenure*, Bruxelles, 1938.
Recueils de la Société Jean Bodin, tom. III.
- L. Verriest, *Institutions médiévales*, Mons et Frameries, 1946.